

AJASSA LIIKKUU

LUENTOSALI VUORELLA

Tunnustan, etten ole viime vuosien aikana jaksanut kovin innostuneesti paneutua päälle vyöryvään yhteiskuntatieteelliseen tutkimukseen, ohi omien fakki-intressieni. Vastaan tulee turhan paljon näperrystä, kapeaa omaan tieteenalaan rajoittunutta oppineisuutta, kirjoista kirjoitettuja kirjoja, tunkkaista eurosentrisyyttä ja pinnallista amerikkalaisuutta. Tästä on väistämättä seurannut ajatuksellinen avuttomuus, tunne, että on täysin mahdotonta saada otetta siihen, mitä maailmassa tapahtuu, ymmärtää sen myllerystä ja nopeita muutoksia.

Siksi on ilo, kun kohtaa teoksia, joissa vuosikymmeniä kestäneen tutkimustyön tulokset jäsenyvät rikkaaksi, tähän aikaan ja tästä ajasta eteenpäin osoittavia trendejä valottavaksi, näkemykselliseksi kokonaisuudeksi. Englantilainen historioitsija Eric Hobsbawm päätti 77-vuotiaana uuden ajan historiaa käsittelevän monumentaalisen neliosaisen teosarjansa ”Äärimmäisyyksien aikaan”. Manuel Castells – alun perin espanjalainen poliittinen pakolainen, sosiologian apulaisprofessori Nanterren kampuksella keväällä 1968, sittemmin kaupunkitutkijana mainetta niittänyt maailmankansalainen – rakentaa kolmiosaisessa The Information Age -teoksessaan liki 1 500 sivulla

kuvan informaatioteknologian vaikutuksista yhteiskuntaan ja maailmanjärjestelmään kehkeytyvistä uusista rakenteista. Yhteistä molemmille kirjoittajille on aidosti globaalinen näkökulma, eurosentrisyyden ylittäminen. Yhteistä on myös kyky sulattaa valtavia informaatiomääriä ja argumentoida konkreettisen tiedon pohjalta, ilman ylimalkaista filosofointia ja hataria iskusanoja, sekä kyky kirjoittaa selkeää ja iskevää tekstiä.

Teokset katsovat nykymaailmaa eri aikaperspektiiveistä, mutta niiden näkökulmat loittuvat toisiinsa, ja siksi on perusteltua esitellä niitä yhdessä. Eric Hobsbawm toteaa, että ”toisen maailmansodan jälkeiset 25 tai 30 vuotta ovat muuttaneet ihmiskuntaa syvälimemmin kuin mikään samantipainen ajanjakso”. Jälkikäteen tarkasteltuna se näyttää eräänlaiselta kulta-ajalta, josta olemme nyt siirtyneet hajoamisen, epävarmuuden ja kriisin aikakauteen. Manuel Castellsin tarkastelujen kohteena ovat tämän epävarmuuden ja kriisin puitteissa kehkeytyvät uudet yhteiskunnalliset voimat, järjestelmät ja rakenteet.

TÄMÄ LYHYT VUOSISATA

Kolmessa aiemmassa teoksessaan Hobsbawm käsitteli

1800-luvun ”pitkää vuosisataa”, joka alkoi Ranskan valtakumouksesta ja päättyi ensimmäiseen maailmansotaan. Sitä hallitsivat kapitalistinen talous, liberaali oikeusvaltio ja porvarillinen hegemonia. Tämä yhteiskunta uskoi tieteesen ja edistykseen, sekä aineelliseen että moraaliseen. Se oli syvästi vakuuttunut Euroopan ylivertaisuudesta ja sen oikeudesta hallita siirtomaitaan taloudellisen ja sotilaallisen ylivoimansa turvin.

Katastrofien aikakausi – siihen sisältyi kaksi maailmansotaa ja talouslama, fasistiset ja kommunistiset diktatuurit kansanmurhineen – siirsi tämän maailman historiaan ja nosti kapitalismin rinnalle sosialistisen järjestelmän. Lokaan vallankumouksen voitto ja toisen maailmansodan jälkeinen sosialistisen järjestelmän laajentuminen toteutuivat osaksi juuri kapitalismin heikentymisen vuoksi. On historian viekkautta, että liberaalin kapitalismin puolestaan pelasti puna-armeijan ja länsivaltojen liitto, joka kukisti fasismin.

Sitten seurasi ”kultainen aikakausi” 1940-luvun lopulta 1970-luvun alkuun, yllättävän, toistaiseksi miltei selittämätön ja ainutlaatuisen nopea taloudellinen kasvu valtavine sosiaalisiin ja kulttuurisiin muutosprosesseineen. Hobsbawm näkee vuosisadan kolmannen

neljänneksen ajanjaksona, joka päättää ihmiskunnan historiassa 7 000–8 000 vuotta sitten alkaneen vaiheen, jonka aikana valtaenemmistö sai elantonsa maataloudesta. Tällaisessa maailmanhistoriallisessa perspektiivissä kapitalismin ja kommunismin vastakkaisuus, joka on pitkään hallinnut poliittista tietoisuuttamme, jää toisarvoiseksi. Se rinnastuu 1600- ja 1700-luvun uskonsotiin tai ristiretkiin.

Vuosisadan viimeistä neljänneistä luonnehtii Hobsbawmin mukaan kriisi. Se on universaali, yleismaailmallinen kriisi, koska on vain yksi, lisääntyvästi integroitunut maailmantalous. Siihen kuuluvat toistuvat lamat ja taantumukset, joukkotyöttömyys, jyrkkä taloudellinen eriarvoistuminen, kuilu rajallisten valtionbudjetien ja rajattomien tarpeiden välillä, katastrofaaliseksi käänntynyt tilanne entisessä Neuvostoliitossa ja monissa kehitysmaissa, kansallisvaltioiden rapautuminen ylikansallisten ja alikansallisten voimien paineessa ja kaikkesta tästä aiheutuva poliittinen epävakaus.

Se on myös sosiaalinen ja moraalinen kriisi, sillä esiteollisesta yhteiskunnasta perityt yhteisölliset arvot ja kytkökset, joiden varassa kapitalismi on voinut toimia, ovat hajonneet. Puhe ”kansalaisyhteiskunnasta” ja ”yhteisöstä” on kadottanut perinteisen merkityksensä ja muuttunut tyhjiksi fraaseiksi. Tuotannon kasvusta, eliniän ja koulutustason kohoamisesta ja teknologian kehityksestä huolimatta näkemyksiä tulevaisuudesta leimaa pessimismi, jota ruokkivat ihmisten aiheuttamat luonnonkatastrofit, sodat, nälänhädät ja kansan-

murhat. Vanha vuosisata ei ole päättynyt hyvin.

VERKKO JA MINUUS

Kun Manuel Castells lähtee selvittämään nyky maailman tilaa, hänen lähtöoletuksensa on, että kaikki ne perustrendit, joista uusi, hämmentävä maailmamme koostuu, ovat yhteydessä toisiinsa ja että niistä on mahdollista tehdä selkoa. Hän torjuu älyllisen nihilismin, yhteiskunnallisen skepsiksen ja poliittisen kyynisyyden ja luottaa järkeen, jonka aseina ovat havainto, analyysi ja teoria, ja mielekkään sosiaalisen toiminnan mahdollisuuteen.

Castellsin avainkäsitteet ovat verkko ja minuus. Verkko on informaatioteknologiaan perustuva uusi globaalinen taloudellinen ja poliittinen järjestelmä. Se sai alkunsa 1970-luvun alkuvuosien Kalifornian Piilaaksosta, jossa väljästi organisoidusta markkinoiden ja sotateollisuuden rahoittamasta innovaatioprosessista kehittyi uusi teknologinen paradigma. Yhden sukupolven aikana se on kasvanut, vuorovaikutuksessa globaalitalouden ja maailmanpolitiikan kanssa, koko maapallon käsittäväksi järjestelmäksi, jossa pääomien, vallan ja informaation virrat lakkaamatta kulkevat ja välitön kommunikaatio eliminoi ajan ja paikan erot.

Verkko jakaa maailman kahtia. Verkossa kulkeva jatkuva päätösten virta määrää ratkaisevasti maailman taloutta ja politiikkaa ja luo sen piirissä olevien ihmisten elämän ehdot. Toisaalla ovat ihmiset ja alueet, jotka ovat merkityksettömiä verkkoa hallitsevien int-

ressien kannalta. Ne jäävät sivuun vaurauden ja tiedon virroista, teknologisesta infrastruktuurista, joka tekee mahdolliseksi kommunikoida, innovoida, tuottaa ja jopa elää nyky maailmassa. Ne ovat ”ihmiskunnan mustia aukkoja”.

Minuus viittaa niihin sosiaalisiin prosesseihin, joiden kautta ihmiset, yhä edelleen sidoksissa yhteisönsä ja kulttuuriinsa, pyrkivät tekemään elämänsä mielekkääksi. Castellsin mielenkiinto kohdistuu etenkin kollektiivisiin liikkeisiin. Esiin on noussut vahvoja kollektiivisen identiteetin ilmauksia, jotka kiistävät globalisaation ja kosmopoliittisuuden. Ne korostavat kulttuurista erityisyyttä ja pyrkivät kontrolloimaan elämänsä ja ympäristöään. Jotkut näistä liikkeistä ovat proaktiivisia; feminismin ja ympäristöliikkeen tapaan ne haluavat muuttaa perustavia sosiaalisia suhteita ja meidän suhdettamme luontoon. Toiset liikkeet ovat reaktiivisia; uhanalaisiin perinteisiin arvoihin ja yhteisömuotoihin – uskonto, kansakunta, rotu, perhe tai paikallisyhteisö – tukeutuen ne pyrkivät torjumaan muutokset.

Verkon ja minuuden, ”virtausten avaruuden” ja ”paikkojen avaruuden”, vastakkaisuus synnyttää tämän aikakauden konfliktit, määrittää kentät, joilla nykyajan luokkasotia käydään.

Näiden käsitteiden varassa Castells tarkastelee teoksensa ensimmäisessä osassa ”Verkko-yhteiskunnan nousu” verkossa toimivaa informaatiotaloutta ja kansainvälistä työnjakoa, suuryritysten verkostoitumista, työelämän ja työllisyyden muutoksia, urba-

nisoitumista ja kaupunkien arkkitehtuuria sekä median roolia sen luodessa faktan ja fiktion keinoin ”reaalisen virtuaalisuuden” lumekulttuuria. Se on muuttamassa jopa meidän tapaamme hahmottaa aikaa ja paikkaa.

Toisessa osassa ”Minuuden voima” analyysien kohteena ovat uusien kollektiivisten identiteettien ilmaantuminen ja vanhojen hajoaminen: nationalismiin, uskonnollisen fundamentalismin ja muiden ääri-
liikkeiden nousu eri puolilla maailmaa; perheen kriisi sekä sukupuoliroolien ja seksuaalisuuden muutokset, ympäristöliike ja feminisismi; valtion heikentyminen ja demokratian kriisi.

Kolmas osa ”Vuosituhannen loppu” erittelee Neuvostoliiton talouden luonnetta, ”statis-
mia” ja paikantaa sen romahduksen syyt, kuvaa verkon ulkopuolista neljättä maailmaa Afrikassa ja suurkaupunkien gheitoissa, hahmottaa globaalia, verkostoitunutta kriminaalitaloutta – keskeistä siinä on laittomien huumeiden tuotanto ja välitys, ase- ja ihmiskaupan ohella – uutena globalisaation ulottuvuutena, nostaa esiin Tyynenmeren talousalueen merkityksen moninaisessa ja monikulttuurisessa maailmassa ja arvioi Euroopan yhdyntymisen näköaloja.

Esiin nousee siis suuri määrä ajankohtaisia aiheita, joista käytyjä keskusteluja Castellsin kokoa yhteen, oikoo vallitsevia käsityksiä ja tarkentaa niitä omien tulostensa pohjalta. Luokusten erikoisalojen tutkijat arvatenkin tarttuvat Castellsin näkemyksiin ja jatkavat keskustelua niistä, ja myös maailmantalouden hallitsematon ja

oikukas kehitys koettelee niiden pätevyyttä. Tärkeintä kuitenkin on, että näiden aiheiden käsittelystä rakentuu ajatuk-
sellisesti hallittu, kattava ja johdonmukaisesti etenevä, paikoin uhkeasti rönsyävä näkemys yhteiskunnasta, joka on kehkeytymässä. Futurologias-
ta ei ole kysymys, Marx ja Weber ovat saaneet seuraajan.

Lyhyehkössä esittelyssä on mahdotonta ryhtyä selostamaan Castellsin eri aiheita koskevien tutkimustulosten ja näkemysten sisältöä. Keskityn sen sijaan pohtimaan, miten on ylipäätään ollut mahdollista saada aikaan tällainen teos ja mitä siitä voi ottaa oppiksi.

TUTKIMUSTAPA JA METODI

Teoksen hahmo ja jäsentely on ilmiselvästi Castellsin omaa, mutta kyseessä ei ole mikään kammiossaan yksin puurtaneen tutkijan työ. Se on vahva osoitus tutkijaverkoston välttämättömyydestä, kun nykyisessä informaatiotulvassa ryhdytään globaaliin tutkimushankkeisiin. Castells on tehnyt tutkimusta ja opettanut useissa merkittävässä yliopistoissa ja tutkimuslaitoksissa eri puolilla maailmaa. Alain Touraine, Anthony Giddens ja monet muut merkittävät tutkijat ovat olleet tärkeitä keskustelukumppaneita.

Teos ei jätä epäilyksiä Castellsin laajasta perehtyneisyydestä yhteiskuntatutkimuksen teoreettiseen antiin, mutta kyseessä ei ole kirjoista kirjoitettu kirja. Oppihistoriallisia kursseja ei kelata, teoriat ovat välineitä asioiden ymmärtämiseen eivätkä itsetarkoitus. Tarkastelujen kohteena ovat

konkreettiset yhteiskunnalliset prosessit ja liikkeet. Se rajaa ja kurinalaistaa teoreettiset kehittelyt. Teorian suhde empiriaan tuo jotenkin mieleen Sibeliuksen tavan säveltää; hän on kuvannut sitä sanomalla, että hänen teemansa ikään kuin uivat musiikillisessa soossissa.

Metodisen ryhtinsä teos saa systemaattisesta vertailevan menetelmän soveltamisesta. Sellaiset asiat kuten informaatioteknologian kehitys, yritysrakenteiden verkostoituminen ja työelämän muutospainee-
t ovat omalakisia ja suhteellisen itsenäisiä prosesseja, mutta ne kohtaavat erilaiset, historiallisesti määräytyneet olosuhteet eri yhteiskunnissa ja johtavat erilaisiin seurauksiin. Erojen vertailu paljastaa sen, mikä on eri konteksteissa yhteistä ja siis prosessille yleistä.

Systemaattisten vertailujen tekeminen vaatii paikoin työstä paneutumista tarjolla oleviin kansainvälisiin tilastoihin, joiden luokitukset ovat monesti jääneet ajasta jälkeen. Castellsin tapa käsitellä sotkuisia tilastollisia aineistoja ja puristaa niistä esiin olennaista informaatiota on suoraviivainen ja samalla virtuoosimainen. Se ei sotkeudu turhiin tilastoteollisiin tai ekonometrisiin koukeroihin.

INNOVOINTI JA SOVELTAMINEN

Teoreettisessa katsannossa erityisen kiinnostavaa on Castellsin vivahteikas tapa eritellä teknologisten ja taloudellisten prosessien yhteyksiä yhteiskunnan institutionaaliin rakenteisiin ja sosiokulttuurisiin tekijöihin. Siinä on olennaista

huomion kohdistaminen innovaatioprosesseihin ja tapoihin, joilla teknologia yhdistetään yhteiskunnan käytäntöihin. Informationaalisessa yhteiskunnassa niistä on tullut strategisia avaintoimintoja, ja yhteiskuntatutkimuksessakin ne ovat nousemassa tärkeiksi tutkimuskohteiksi.

Tarkastellessaan Kalifornian Piilaaksossa alkanutta elektronista kumousta ja sitä edeltänyttä sodanjälkeistä kehitystä Castells ei vähättele USA:n sotateollisuuden ja muiden suuryritysten merkitystä tutkimuksen rahoittajina, mutta pitää silti ratkaisevana tekijänä vapauden, yksilöllisen innovaation ja yritteliäisyyden kulttuuria, jonka juuret olivat 1960-luvun USA:n kampuksilla eikä yrity maailman korporaatioissa. "Tehdä jotain ihan uutta ja yllättävää, ja siinä sivussa rahaakin", kuten Piilaaksossa nykyään vaikuttava Linus Thorvalds taannoin kiteytti asian A-studion haastattelussa. Yliopistot ovat tai voisivat olla erityisen tärkeitä innovaatioiden kehittämisen kannalta, sillä niiden kautta kulkee jokainen uusi nuorison sukupolvi ja oppii uusia tapoja ajatella, toimia ja kommunikoida.

Ns. teknologisen determinismin ongelmaa, siis kysymystä, määrääkö teknologian kehitys yhteiskunnan kehitystä vai onko asia päinvastoin, Castells pitää väärin asetettuna kysymyksenä. Teknologia on osa yhteiskuntaa, eikä yhteiskuntaa voida ymmärtää ottamatta huomioon sen käytössä olevaa tekniikkaa. Koneet sinänsä eivät ole olennaisia. Tärkeintä on se, mitä niillä tehdään ja miten ne sovitetaan yh-

teiskunnan käytäntöihin ja miten tämä puolestaan antaa virikkeitä teknologian kehittämiseen, toisinaan vallan odotamattomoin tavoin. Tekniikat eivät ole vain välineitä, joita käytetään, vaan prosesseja, joita kehitetään.

Yhteiskunnan instituutiot, erityisesti valtio, voivat ratkaisevasti joko edistää tai tukahduttaa teknologian kehitystä. Historia tarjoaa tästä lukuisia esimerkkejä. Kiina oli 1300-luvulla maailman teknisesti edistynein yhteiskunta ja sen on arvioitu olleen jokseenkin valmis siirtymään teolliseen tuotantotapaan. Näin ei käynyt, ja tärkeimpänä syynä pidetään Ming- ja Quing-dynastioiden pelosta. Neuvostoliiton romahduksen keskeiseksi syyksi on nähty valtiojohtoisen suunnitelmatalouden vähäinen kiinnostus tuotantoteknologian kehittämiseen. Vastakkainen esimerkki on Japani, jonka nousun teknis-taloudelliseksi maailmanmahdiksi sai aikaan määrätietoinen teollisuuspolitiikka. Nykyistä informaatio-tekniikan kumousta siivittää puolestaan kapitalismin maailmanlaajuinen uudelleenorganisointuminen, jossa "teknologian valta palvelee vallan teknologiaa".

MUUTOSVOIMAT

Castellsin tapa kirjoittaa on kauttaaltaan analyttinen. Hän ei moralisoi eikä luokittele ilmiöitä "hyviin" ja "pahoihin", olipa kyseessä islamilainen fundamentalismi, amerikkalainen oikeistomilitia, ympä-

ristöliike tai feminismi, suurkaupunkien ja kehitysmaiden ghetot, rikollisorganisaatiot tai verkkoa hallitsevan eliitin elämä segregoituine asuinalueineen, golfkenttineen ja viiden tähden hotelleineen. Globaalista informaationaalisesta yhteiskunnasta rakentuva rautahäkkimäinen vaikutelma on paikoin miltei puistattava viileydessään.

"Minuuden voima" -osan lopussa hän pohtii kuitenkin tässä maailmassa vaikuttavia muutosvoimia ja esittää aikalaisdiagnoosin, joka on varsin samanlainen kuin Hobsbawmin näkemys, että "vanha vuosisata ei ole päättynyt hyvin".

Castells ei usko, että vanhoihin institutionaalsiin rakenteisiin kiinnittyneet toimijat, kuten poliittiset puolueet tai ammattiyhdistysliike, voisivat saada aikaan muutoksia globaalin verkkoyhteiskunnan pelisääntöihin. Tällaiset kollektiiviminuudet ovat menettäneet vetovoimansa ja hengissä pysyäkseen voivat vain yrittää sopeutua muutoksiin, "unohdettujen sotien tomuisia lippuja" heiluttaen. Yhteiskunnallisia muutoksia ei myöskään tavoittele verkon toimintaa hallitseva eliitti. Sille riittävät sen omaa etua palvelevat, "rationaalsiin odotuksiin" perustuvat strategiset kalkyytit, vallan tunto ja elämän nautinnot.

Globalisaation synnyttämät reaktiiviset vastavoimat, kuten jumalan tai isänmaan ympärille muodostuneet sosiaaliset liikkeet, puolestaan saattavat vetäytyä kukin omaan "yhteisötaivaaseensa" muusta yhteiskunnasta piittaamatta. Muodostuu erillisiä osakulttuureja, joissa "syrjäytetyt syrjäyttävät syrjäyttäjänsä". Näin

voi käydä myös proaktiivisissa, yhteiskunnallisia suhteita muuttamaan pyrkivissä liikkeissä, kuten homokulttuureissa ja feministien naispiireissä.

Mutta vastarinnassa on aina myös muutoksen siemen, ja puolustautuminen voi muuttua hyökkäykseksi. Informaationaalisessa yhteiskunnassa on kuitenkin vaikeaa osoittaa konkreettista vihollista, sillä valta on hajautunut verkostoihin. Merkittävä osa siitä on joka tapauksessa keskittynyt mediaan, joka lakkaamatta luo ja pitää yllä lumetodellisuutta meidän silmiämme ja korviamme varten. Sen vuoksi maailman muuttamiseen tähtäävän yhteiskunnallisen liikkeen, ”projektiminuuden”, on ennen muuta pystyttävä luomaan uusia kulttuurisia symboleja ja koodeja, rakentamaan vaihtoehtoista julkisuutta ja siten vaikuttamaan ihmisten mieliin. Se tarvitsee profeettoja, jotka antavat liikkeelle kasvot ja osoittavat sille tien, ja voi käyttää hyväkseen tietoverkkoja, jotka tekevät mahdolliseksi joustavan organisaation ja toiminnan.

Tällaisten muutosvoimien ilmaantuminen on aina kiinni

konkreettisesta historiallisesta kontekstista, eikä niitä ole mahdollista ennakoida monikulttuurisessa ja hallitsematto-

masti muuttuvassa maailmassa. Ainoa varma asia on, ettei historia tähän lopu.

JUHA PARTANEN

MANUEL CASTELLS
THE RISE OF THE NETWORK SOCIETY
(THE INFORMATION AGE: ECONOMY, SOCIETY AND
CULTURE, VOLUME I)
MALDEN, MASS.: BLACKWELL PUBLISHERS, 1996

MANUEL CASTELLS
THE POWER OF IDENTITY
(THE INFORMATION AGE: ECONOMY, SOCIETY AND
CULTURE, VOLUME II)
MALDEN, MASS.: BLACKWELL PUBLISHERS, 1997

MANUEL CASTELLS
END OF MILLENNIUM
(THE INFORMATION AGE: ECONOMY, SOCIETY AND
CULTURE, VOLUME III)
MALDEN, MASS.: BLACKWELL PUBLISHERS, 1998

ERIC HOBSBAWM
AGE OF EXTREMES
THE SHORT TWENTIETH CENTURY 1914-1991
LONDON: ABACUS, 1994
(ÄÄRIMMÄISYYKSIEN AIKA
VUOSISATAMME LYHYT HISTORIA [1914-1991]
SUOM. PASI JUNILA
TAMPERE: VASTAPAINO, 1999)